

**NUTQIY BUZILISH KUZATILGAN BOLALARNING SHAXS RIVOJI:
DUDUQLANISH MISOLIDA TAHLIL VA LOGOPEDIK YONDASHUV.***Rustamova A'loxon Ulug'bek qizi – FarDu talabasi**Sattorova Ozodaxon Komil qizi – FarDu talabasi*

Annotatsiya: ushbu maqolada duduqlanish, yani, nutqning buzilishi, bo'g'inlar yoki tovushlarning to'xtab qolishi, takrorlanishi bilan namoyon bo'ladigan kasallikning kelib chiqish sabablari, asoratlari va alomatlari, uni bartaraf etish usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: duduqlanish, nutq apparat, anatomik-fiziologik, qizamiq, terlama, ruhiy va ijtimoiy, ko'kyo'tal, ichki sekretiya, dislaliya, dizartriya, rinolaliya, logoped,

Аннотация: В данной статье представлена информация о причинах Возникновения, осложнениях и симптомах заболевания, проявляющегося заиканием, то есть нарушением речи, характеризующимся остановками, повторениями слогов или звуков, а также о методах его устранения.

Ключевые слова: заикание, речевой аппарат, анатомо-физиологический, корь, потливость, психосоциальный, коклюш, внутренняя секреция, дислалия, дизартрия, ринолалия, логопед.

Abstract: This article provides information on stuttering, a speech disorder characterized by interruptions, repetitions, or prolongations of syllables or sounds. It covers the causes, complications, and symptoms of the condition, as well as methods for its treatment and management.

Keywords: stuttering, speech apparatus, anatomical-physiological, measles, sweating, mental and social, whooping cough, internal secretion, dyslalia, dysarthria, rhinolalia, speech therapist.

Duduqlanish – bu nutq apparati muskullarining tortishish natijasida nutqning sur'at – ohangining buzilishidir. Duduqlanishning paydo bo'lishida bosh miya qobig'idagi nerv jarayonlarining buzilgan (ularning kuchi va xarakatchanligining ortishi) o'zaro munosabatlari muhim rol o'ynaydi. Katta yarim sharlar qobig'i faoliyatidagi nerv buzilishi, bir tomondan, nerv sistemasining holati, uning me'yordan chetlashishiga tayyorligi bilan bog'langan bo'lishi mumkin.

Duduqlanish sabablari: hozirgi vaqtda duduqlanish sabablari ikki guruhga: moyillik sababi va keltirib chiqaruvchi sababga ajratish mumkin. Bunda ayrim etiologik omillar duduqlanishni rivojlantirishi va uni keltirib chiqarishi ham mumkin.

Moyillik sabablariga quyidagilar kiradi: ota-onalarning nevropatik kasallanishi (markaziy nerv sistemasining faoliyatini bo'shashtiruvchi yoki izdan chiqaruvchi nerv kasalliklari, yuqumli va jismoniy kasalliklar); duduqlanuvchining

o'zidagi nevropatik xususiyatlar (tungi qo'rquv, enurez, kuchli qo'zg'aluvchanlik, his-xayajonli zo'riqish); nasliy buzilish (duduqlanish nutq apparatining tug'ma zaifligi asosida rivojlanadi, u avloddan -avlodga ressesiv alomat tarzida o'tib borishi mumkin). Agar tashqi muhit duduqlanishga salbiy ta'sir ko'rsatsa, ekzogen omillarning ta'sirini e'tiborga olish lozim.

Keltirib chiqaruvchi sabablar guruhida anatomik-fiziologik, ruhiy va ijtimoiy sabablarni ajratib ko'rsatish mumkin. Anatomik-fiziologik sabablar: ensefalitik oqibatlari bo'lgan jismoniy kasalliklar; jarohatlar — ona qornidagi, tug'ilish paytidagi, ko'pincha asfiksiya bilan, miyaningchayqalib lat yeyishi; miyaning organik buzilishi, bu paytda harakatni muvofiqlashtiruvchi qobiq osti mexanizmlari yallig'lanishi mumkin; zaharlanish va markaziy nutq apparatini zaiflashtiruvchi boshqa kasalliklar natijasida nerv sistemasining tamoman izdan chiqishi yoki o'ta charchashi: qizamiq, terlama, gijjalar, ayniqsa, ko'kyo'tal, ichki sekretiya almashinuv kasalliklari, burun, halqum, hiqildoq kasalliklari, dislaliya, dizartriyaning va nutq to'liq rivojlanmaganligi hollaridagi tovush talaffuzi apparatining mukammal rivojlanmaganligi.

Ruhiy va ijtimoiy sabablari: qisqa muddatli – bir lahzalik – ruhiy shikast (qo'rquv, vahimaga tushish); uzoq vaqt ta'sir ko'rsatadigan ruhiy shikast, bunda quyidagi holda ko'rinadigan noto'g'ri oila tarbiyasi tushuniladi: tantiqlik, buyruqqa asoslangan tarbiya, bir xil bo'lmagan tarbiya; surunkali ziddiyatli kechinmalar, ruhiy zo'riqish, uzoq muddatli salbiy hissiyotlar.

Duduqlanish alomatlari: nutq akti jarayonidagi muskul tortishishi duduqlanishning asosiy tashqi alomatlari sanaladi. Aslida muskul tortishi 3 xil bo'ladi: klonik, tonik, aralash.

Klonik muskul tortishishi vaqtida tovush bo'g'in yoki so'z bir necha marotaba takrorlanadi (o-o-o-lma, pa-pa-pa-parta, non-non-non).

Tonik muskul tortishish vaqtida esa, so'z boshida to'xtalish ro'y beradi va tutilib gapiruvchi bir tovushdan, bo'g'indan va so'zdan ikkinchi tovushga, bo'g'inga va so'zga o'ta olmaydi, uzoq to'xtalib qoladi (...ol...ma, p...arta, ...n...on).

Uchinchi turi **aralash**–klono-tonik yoki tono-klonik muskul tortishishi kuzatiladi.

Odatda, bunday tortishishlar bilan barcha nafas– tovush – artikulyatsion apparat izdan chiqadi, zero uning harakati butun ishlayotgan markaziy nerv sistemasi orqali boshqariladi va nutq jarayonida ajralmagan bir butun a'zo sifatida ishlaydi. Mavjud pay tortishishining ustunligiga qarab nutqning u yoki bu organlari: nafas olish, ovoz paychalarida va artikulyatsion apparatida joylashadi.

Duduqlanish uchta darajaga ajraladi: yengil duduqlanish — kishi asabiylashgan holatida yoki tez gapirayotganida duduqlanadi. Bunday paytda tutilib qolishlar tezda bartaraf etiladi. duduqlanuvchilar o'z nuqsonidan uyalmagan holda

gapiradilar; o'rtacha duduqlanish — kishi tinch, odatdagi vaziyatda oson gapiradi va kam duduqlanadi; his-hayajonli holatda kuchli duduqlanish yuzaga keladi: og'ir duduqlanish — kishi butun nutqi davomida, doimiy chalg'ituvchi harakatlar qilish bilan duduqlanadi.

Duduqlanuvchi o'smir va kattalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar tizimi. Ko'p hollarda o'smir va kattalarda uchraydigan duduqlanish holatlari bolalik davrida yuzaga kelgan uzoq davom etgan jarayon oqibatidir. Bu yosh davrida nutq nuqsoni yaqqol namoyon bo'ladi va turg'undir, shuningdek, shaxs shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgani uchun bartaraf etish ishlarini qiyinlashtiradi. Davolov-pedagogik ta'simi asosini quyidagilar tashkil etadi:

Tibbiy va pedagogik usullardan mujassam holda foydalanish. Masalan: psixoterapevtik metodika-autogen mashq o'z ichiga logopedik, nutqiy materialni qamrab oladi; o'z navbatida individual logopedik mashg'ulotlarida funksional mashqlarning psixoterapevtik metodlaridan keng foydalaniladi va hokazo.

O'smir va kattalarda duduqlanishning kilinik ko'rinishining murakkabligi birinchi navbatda duduqlanishni tibbiy tadbirlar majmuasi yordamida bartaraf etiladi. Bu o'z navbatida duduqlanuvchilar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning roli, joyi va o'ziga xos xususiyatiga ta'sir etadi. Shuning uchun hozirgi paytda ko'p hollarda logoterapiya logopsixoterapiyadan keng foydanilmoqda.

Nutqiy materialni tanlashda asta-sekin oddiydan murakkabga olish yo'li bilan yuklamalarning barcha turlari (logopedpsixoteretsevtik, logoritmik) ketma-ketlik asosida o'sib borishi lozim. Har bir bosqich duduqlanuvchilar uchun ma'lum bir muvaffaqiyatga erishishlari uchun imkon yaratishi kerak.

Davolovchi ta'sirlarni individuallashtirish va nazologik differensiyalash. Duduqlanuvchi o'smir va kattalarga maxsus yordam bizning mamlakatimizda sogliqni saqlash tizimida ko'rsatiladi: psixonevrologik dispanserlar, shifoxonalar.

Duduqlanuvchi o'smir bilan olib boriladigan mashg'ulotlar asosiy tashqiliy bosqichdan boshlab olib boriladi. Nutqni maksimal darajada cheklash bosqichida bolalar 3—5 kun davomida umuman gapirmasliklari, qolgan 7—9 kun nisbatan tinchlik tartibiga rioya qilishlari kerak. Logoped rahbarligi ostida ular logoped bilan birgalikdagi nutq, yarim aks ettirilgan va aks ettirilgan nutqni egallaydilar. So'ngra kundalik hayotda foydalaniladigan kichik jumlamalarni egallaydilar. Shuningdek, bu bosqichda nafas va artikulatsiya mashqlari olib boriladi.

Nutqni faol qayta qurish bosqichida nutqiy tartibga rioya qiladilar. Bunda dialog, mavzuga oid suhbat, kichik bo'lgan mustaqil hikoyalar tuzishga o'rgatiladi. Nutqiy amaliyot davomida duduqlanuvchilar turli vaziyatda egallangan nutqiy malakalarni mustahkamlab beradilar.

Yakunlovchi bosqichda o'smirlar auditoriya savollariga javob beradilar, badiiy adabiyotdan namunalari keltiriladi, kichik sahna ko'rinishi ko'rsatadilar, m'ruzalar o'qiydilar.

Logopedik ishni tashkil etish. Logopedlar olib boradigan logopedik, didaktik, korreksiya ishlari va logomashqlar duduqlanadigan bemorning nozologik holati, uning yoshi, rivojlanishi, shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib quriladi. Yakka tartibdagi logopedik mashg'ulotlar yo'nalishi va davomiyligi, shuningdek, so'zlashish tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqib ham belgilanadi. Bunday tadqiqotlar titrash xarakteri, lokallashtirilganligi, so'zlashuv buzilishlari mavjudligi va ular xususiyatlarini o'rganadi. Logoped so'zlashuv jarayonida to'g'ri va erkin nafas olinishi, tovush xususiyatlari yaxshilanishiga erishishi kerak.

Dislaliya va rinolaliya jihatlari bolganda logoped bolarni ham tuzatishi lozim. Nevrotik duduqlanadigan bemorlarda psixoterapevtik usullar samarali bo'ladir. Markaziy asab tizimi dinamik jarohatlangan bemorlarda funksional so'zlashuv mashqlari faqat to'g'ri so'zlashuv mashqlari, to'g'ri so'zlashuv ko'nikmalari o'zlashtirilganidan keyingina o'tkazilsa, nevrotik duduqlanadigan bemorlarga buni davolashning ikkinchi bosqichidayoq tayinlash mumkin. Yuqorida aytilganidek, bunday psixoterapevtik usullardan iborat bo'ladi, ular bemorlarning tobora murakkab so'zlashuv vaziyatlarini o'zlashtirishiga yo'naltirilgan, bu bemor uchun patogen vaziyatda so'zlashishdan qo'rqish hissinin yo'qotadi.

Logopedik mashg'ulotlar uchun matn materialini muayyan mazmunga ega bo'lishi kerakki, bu bemorning kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi va uning his-tuyg'ulari, intellektini uyg'otishi kerak. Bu material hayot va tabiatning go'zalligi, inson fazilatlarini va xulqidagi yaxshi jihatlarni ayon qilishi maqsadga muvofiq.

Tavsiyalar: Sekin va tinch gapir, ya'ni, xar bir bo'g'in, so'z va gapni sekin-asta ketma-ketlik asosida talaffuz qil. Doimo qanday va nimani gapirishingni o'zing uchun aniqlab ol. Haddan tashqari baland yoki past ovozda so'zlama. Suhbat davomida o'zingni tinch tutgan holda o'tir yoki tik tur. Gapirishdan oldin tez, chuqur nafas ol. Nafasni tejamkorlik bilan chiqar, suhbat davomida imkon boricha nafasni ushlab turishga harakat qil. Unli tovushlarni aniq va shiddat bilan talaffuz qil. Nafasni undosh tovushga emas, unli tovushga yo'naltir. Hech qachon undosh tovushlarga urg'u berma, ayrim hollarda oddiy ovoz toningdan pastm va unli larni cho'zib so'zla. Agar so'z unli tovushdan boshlansa, unda so'zni sekin va pastroq tonda talaffuz etishdan boshla. Gapdagi birinchi unli larni cho'zibroq talaffuz etib, so'zlarni huddi murakkab bo'g'inli so'zlarga o'xshatib talaffuz et. Doimo tushunarli va tiniq gapirishga harakat qil.

Shuningdek, duduqlanuvchi bolalarda mustaqil nutqni rivojlantirishda logoped, tarbiyachi va ota-onalar bilan suhbatlar o'tkazish ham muhimdir. Ushbu jarayonda bolalarning o'ziga ishonchi va nutqiy faoliyatini yaxshilashga qaratilgan individual

yondashuvlar qo‘llanilishi kerak. Har bir bola uchun eng mos usullarni tanlashda mutaxassislar bilan maslahatlashish foydali bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, duduqlanadigan bolalar uchun nutqni rivojlantirishning turli usullari mavjud, ular nutq terapiyasi va xulq-atvor yondashuvlaridan tortib, elektron qurilmalar va ongni saqlash texnikasigacha. Ushbu usullarning kombinatsiyasidan foydalanish va ota-onalarni jarayonga jalb qilish orqali duduqlangan bolalar nutqining ravonligini, o‘ziga ishonchini va muloqot qilish ko‘nikmalarini oshirish

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar

1. M.Ayubova Lagopediya.- Toshkent, 2007
2. Paramonova L.G Lagopediya. – Piter, 2004
3. “Tug‘ma rivojlanish nuqsonlari va ularni erta aniqlash bo‘yicha qo‘llanma” O‘zbekiston Respublikasi SSV, T, 2019
4. Urinova F. U. Steam implementation in the organization of activities of the development centers in preschool education //European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 45-49.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. “Pediatriya” – Toshkent 2018
2. A. Akramova, SH.Rasulova. Homila rivojlanishidagi tug‘ma nuqsonlar va ularning etiologiyasi.- Toshkent 2020
3. O‘rinova Feruza O‘ljayevna. Xorijiy tajriba asosida maktabgacha ta’lim boshqaruv tizimini takomillashtirish yo‘llari. GOLDEN BRAIN. Multidisciplinary Scientific Journal January, 2025.